

WYBRANE ASPEKTY ZATRUDNIENIA INTERNOWANYCH ŻOŁNIERZY POLSKICH W SZWAJCARII 1940-1945

Streszczenie: Artykuł dotyczy zatrudnienia żołnierzy polskich internowanych w Szwajcarii. W okresie II wojny światowej na terytorium tej alpejskiej republiki przebywało kilkanaście tysięcy Polaków. Ze względu na sytuację gospodarczą Szwajcarii zostali zatrudnieni do pracy fizycznej. Wydano szereg rozporządzeń dotyczących ich pracy, z uwzględnieniem prawa międzynarodowego. Wydaje się, że zatrudnienie polskich żołnierzy było dla Szwajcarii korzystne. Było formą zapłaty za gościnę na ziemi szwajcarskiej, a jednocześnie wkładem w obronę niepodległości.

Słowa kluczowe: *internowani, zatrudnienie, 2. Dywizja Strzelców Pieszych, Szwajcaria 1939-1945*

Losy 2. Dywizji Strzelców Pieszych, utworzonej w ramach Wojska Polskiego we Francji, stanowią część historii Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Po przegranej kampanii we Francji w 1940 roku na terytorium Szwajcarii zostały internowane oddziały francuskie i polskie, w większości wchodzące w skład XLV Korpusu francuskiego. Granicę szwajcarską przekroczyło 29 717 Francuzów, 12 152 Polaków, kilkuset Brytyjczyków i Belgów, po czym żołnierze złożyli broń¹.

Dla Rady Federalnej wkroczenie do Szwajcarii w czerwcu 1940 roku żołnierzy francuskich, polskich, brytyjskich i belgijskich, wycofujących

¹ W. Drobny, *Karabin i książka. Polskie Liceum w Szwajcarii (1940-1944)*, Warszawa 1973, s. 9.

się przed wojskami niemieckimi, stanowiło problem z kilku powodów. Przede wszystkim nie byli oni przygotowani na przyjęcie takiej masy ludzi. W armii szwajcarskiej istniała tylko komórka do spraw internowania. Osobą decyzyjną w sprawach tych żołnierzy był Adiutant Generalny Armii, płk dyw. Johannes von Muralt², a podlegał mu II Inspektorat Terytorialny, który bezpośrednio sprawował nadzór nad żołnierzami polskimi. Na jego czele stał płk Ernst Leddery³.

Szwajcarzy przede wszystkim chcieli zachować neutralność w konflikcie zbrojnym w Europie, ale jednocześnie musieli respektować ogólnie przyjęte prawo zwyczajowe oraz konwencje międzynarodowe, których byli sygnatariuszami⁴. Najważniejsza była w tym przypadku V konwencja haska z 18 października 1907 roku⁵, dotycząca praw i obowiązków państw neutralnych w czasie wojny lądowej. Dawała ona ogólne wskazówki, jak należy postępować wobec żołnierzy obcego państwa na własnym terytorium⁶. Niestety, konwencja haska nie określała zasad, na jakich w praktyce

² Johannes von Muralt (1877-1947), szwajcarski prawnik i wojskowy, prezes szwajcarskiego Czerwonego Krzyża 1938-1946, szef Sztabu Generalnego, Komisarz Generalny do Spraw Internowania od czerwca 1940 do 24 marca 1941 r.

³ *Nasza droga. Dzieje 2-jej Dywizji Strzelców Pieszych. Francja-Szwajcaria 1939-1945*, Londyn 1960, s. 223. Ernst Leddery (1880-1965) szwajcarski wojskowy.

⁴ R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 308-315; M. Gąska, *Prawo wojenne na przełomie XIX i XX wieku. Rozwój prawa humanitarnego w zakresie ochrony jeńców wojennych i osób internowanych*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2006, t. 3, s. 23-44; M. Szczurowski, *Polscy jeńcy wojenni i internowani z kampanii wrześniowej w świetle ówczesnego prawa międzynarodowego*, [w:] *Polski wrzesień 1939 – wojna na dwa fronty. Międzynarodowa Konferencja Naukowa 9-10 IX 1999*, red. H. Stańczyk, Piotrków Trybunalski 1999, s. 243-247; *Żołnierze polscy internowani w Szwajcarii (1940-1945)*, red. J. Smoliński, Warszawa 2010, s. 28.

⁵ Ratyfikowana przez Polskę w 1927 roku. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.), nr 21, poz. 161.

⁶ A. Ajnenkiel, *Prawne aspekty jeniectwa i internowania (do II wojny światowej)*, [w:] *Internowanie żołnierzy polskich w latach II wojny światowej*, red. T. Dubicki, T. Panecki, Tarnowskie Góry 2004, s. 19-23; J. Danielewski, *Internowanie żołnierzy polskich w państwach neutralnych podczas II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1977, nr 2, s. 88-89; E. Mikos-Skoza, *Status prawnomiędzynarodowy żołnierzy polskich internowanych podczas II wojny światowej*, „Łambinowski Rocznik Muzealny” 1998, t. 21, s. 9-29.

miało funkcjonować internowanie. Dawało to Szwajcarii możliwość interpretacji według przepisów prawnych obowiązujących w tym kraju.

Konwencja dotycząca internowanych została podpisana dopiero w 1949 roku. Dlatego Szwajcarzy powoływali się w tej kwestii na bardziej szczegółową konwencję genewską z 27 lipca 1929 roku⁷, która w 97 artykułach regulowała kwestie traktowania jeńców wojennych. W tych przepisach Szwajcarzy zamienili słowo jeniec na internowany. Konwencja obejmowała podstawowe zasady traktowania jeńca (w tym wypadku internowanego), sposób organizacji obozów (wyżywienia i ubioru, higieny w obozie, dyscypliny wewnętrznej, swobody praktyk religijnych, kieszonkowego), pracy, stosunków z władzami państwowymi, sankcji karnych, repatriacji itp.⁸

W postępowaniu szwajcarskich władz, zwłaszcza w ciągu pierwszych miesięcy po internowaniu, było dużo improwizacji. Prowizorycznie rozmieszczano żołnierzy po stodołach, halach sportowych, oficerów w domach prywatnych. Pierwsza instrukcja wydana przez II Inspektorat Terytorialny 26 czerwca 1940 roku w znacznym stopniu ograniczała wolność osobistą i ustanawiała zakazy w stosunku do Polaków. Precyzowała ona organizację warty pilnującej żołnierzy, regulamin służby i porządek wewnętrzny w obozach internowania, m.in. kwestie salutowania, apeli, kierowania próśb, skarg i reklamacji, zajęć i prac⁹.

Po kapitulacji Francji Rada Federalna prowadziła rozmowy z państwem Vichy na temat powrotu internowanych żołnierzy XLV Korpusu. Pertraktacje te odbywały się w listopadzie 1940 roku. Ostatecznie, na mocy układu Scapinego z 16 listopada, postanowiono o powrocie Francuzów do kraju¹⁰. W toku rozmów pojawiła się też kwestia polska. Stojący na cze-

⁷ Ratyfikowana przez Polskę 28 stycznia 1932 roku (Dz.U. 1932, nr 103, poz. 866).

⁸ P. Pec, *Internowanie oddziałów Wojska Polskiego w okresie drugiej wojny światowej w świetle prawa międzynarodowego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 1978, mps pracy doktorskiej, sygn. 24, s. 209-268.

⁹ J. Smoliński, *Polacy internowani w Szwajcarii (1940-1945). Dokumenty prawno-organizacyjne. Wykaz internowanych*, Piotrków Trybunalski 2003, s. 29-31.

¹⁰ Georges Scapini (1893-1976), prawnik i polityk francuski, w służbie państwu Vichy zajmował się sprawami jeńców francuskich w niewoli niemieckiej.

le Departamentu Politycznego Marcel Pilet-Golaz w politycznych kalkulacjach sugerował, aby w taki sam sposób potraktować również żołnierzy polskich, których uważał za integralną część wojska francuskiego.

Gdy na przełomie stycznia i lutego 1941 roku internowani Francuzi powrócili do domów, pojawiła się ponownie kwestia repatriacji żołnierzy 2. DSP¹¹. Zaprotestował przeciw temu rząd polski na uchodźstwie, a w jego imieniu Aleksander Ładoś¹². Polacy nie chcieli uznać tego punktu widzenia, twierdząc, że oddziały polskie podlegały Francuzom tylko operacyjnie. Dlatego kapitulacja Francji nie oznaczała dla Polaków końca wojny, zwłaszcza że armia polska walczyła dalej u boku Brytyjczyków. Szczególne znaczenie w zatrzymaniu 2. DSP w Szwajcarii miały naciski dyplomatyczne Wielkiej Brytanii, z której zdaniem Rada Federalna nadal się liczyła. W końcu również Niemcy oraz Francuzi nie przejawiali determinacji w pertraktacjach i nie domagali się powrotu internowanych. Uwarunkowania te zapobiegły wydaleniu ze Szwajcarii Polaków, którzy w zaistniałej sytuacji tam pozostali.

W kwietniu 1941 roku wszyscy internowani zostali podporządkowani Komisariatowi do Spraw Internowania i Hospitalizacji. Na czele Komisariatu stał Komisarz Federalny. Pierwszym komisarzem został płk Victor Henry, który był życzliwy Polakom i często przychylił się do ich prośb. W 1943 roku zastąpił go płk Rene Probst. Komisarz podlegał dowództwu armii szwajcarskiej, a równocześnie otrzymywał dyrektywy od Departamentu Wojskowego i Departamentu Politycznego¹³.

Jednym z najbardziej palących problemów gospodarczych Szwajcarii była sytuacja rolnictwa. W Departamencie Spraw Gospodarczych (Eidgenössisches Volkswirtschaftsdepartement) powstał tzw. „plan Wah-

¹¹ 2. *Dywizja Strzelców Pieszych w Szwajcarii. Początki internowania 1940-1941*, [w:] *Materiały, dokumenty źródłowe, archiwalia nr 7*, oprac. A. Blum, Londyn 1991, s. 146.

¹² S. Nalik, *Ładoś Aleksander Wacław*, PSB, T XVIII/1, Z. 76, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 183-186.

¹³ R. Probst, *Flüchtlinge und Internierte in der Schweiz*, [im:] *Die Schweiz in Zweiten Weltkrieg. Das grosse Erinnerungswerk an die Aktivdienstzeit*, Hrsg. H.R. Kurz, Thun 1959, s. 226.

lena” (od nazwiska jego twórcy, Fryderyka Traugotta Wahlena)¹⁴. Choć początków projektu należy szukać w 1937 roku, to przedstawiono go dopiero 15 listopada 1940 roku¹⁵, a zatwierdzony został przez ówczesnego szefa Departamentu Spraw Gospodarczych Hermanna Obrechta, który od połowy lat 30. XX w. podejmował kroki zmierzające do intensyfikacji produkcji rolnej¹⁶. Po jego śmierci w 1940 roku stanowisko to objął Walther Stampfli, który pełnił tę funkcję do końca wojny¹⁷.

W swoim planie Wahlen zakładał powiększenie areалу ziemi uprawnej z 180 tys. ha do 500 tys. ha. Ziemia pod uprawy miała być pozyskana ze wszelkich dostępnych gruntów, takich jak: łąki, nieużytki, hale górskie, tereny po wycince lasów, a nawet boiska sportowe czy parki miejskie. Jednak pomysł powiększenia areалу pól uprawnych spotkał się ze sprzeciwem ze strony rolników, którzy nie chcieli rezygnować z dochodów uzyskiwanych z hodowli i mleczarstwa. Ostatecznie udało się zwiększyć powierzchnię gruntów rolnych do 352 000 ha. Plan Wahlena obowiązywał do czerwca 1945 roku¹⁸, jednakże aby mógł być zrealizowany, potrzebna była dodatkowa siła robocza.

Szwajcarzy przy zatrudnieniu internowanych musieli liczyć się z postanowieniami prawa międzynarodowego oraz potrzebami ekonomicznymi swojego kraju. Uwzględniając te przesłanki, Komisariat do Spraw Internowania i Hospitalizacji starał się korzystać z taniej siły roboczej, jaką z pewnością byli Polacy.

Na możliwość zatrudnienia polskich internowanych zwróciła też uwagę szwajcarska gazeta „Basler Nachrichten”. W artykule *Udana rozbu-*

¹⁴ Fryderyk Traugott Wahlen (1899-1985), szwajcarski ekonomista i polityk, w czasie II wojny światowej dyrektor Federalnego Departamentu Rolnictwa

¹⁵ F.T. Wahlen, „*Die Aufgaben unserer Landwirtschaft...*”, [im:] *Geschichte der schweizerischen Neutralität*, Band 7, Hrsg. E. Bonjour, Stuttgart 1974, s. 326-33.

¹⁶ Hermann Obrecht (1882-1940), szwajcarski polityk i ekonomista, dyrektor Departamentu Gospodarczego w latach 1934-1940.

¹⁷ Walther Stampfli (1884-1965) – szwajcarski polityk, dyrektor Departamentu Gospodarczego w latach 1940-1947.

¹⁸ P. Maurer, *Anbauchlacht, Landwirtschaftspolitik, Plan Whalen, Anbauwerk 1937-1945*, Zürich 1985, s. 50-176; M. Matyja, *Niespełnione nadzieje. Losy polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w latach 1939-1945*, Toruń 2013, s. 53.

dowa rolnictwa (nr 107 z 21 kwietnia 1941 roku) autor napisał o bezczynności polskich żołnierzy, którzy zajmowali się jedynie rozrywkami. Jego zdaniem, aby nie dopadła ich nuda, powinni podjąć pracę na rzecz rolnictwa szwajcarskiego. Podkreślał, że jako ludzie obeznani z pracą na roli w swoim kraju, żołnierze polscy idealnie nadawaliby się do pracy w gospodarstwach szwajcarskich, w przeciwieństwie do rodowitych Szwajcarów, których trzeba by było przyuczać do pracy. Wykorzystanie 12 tys. internowanych żołnierzy polskich było bardzo ważne dla Szwajcarów w okresie „walki” o zwiększenie areалу ziemi uprawnej¹⁹.

Podstawowym aktem prawnym o wymiarze międzynarodowym, którym kierowały się władze szwajcarskie, umożliwiającym pracę zarobkową polskich internowanych, była konwencja genewska z 29 lipca 1929 roku. Kwestie pracy określała Sekcja III *O pracy jeńców wojennych*. Składała się ona z pięciu rozdziałów (a te zawierały artykuły o numerach porządkowych od 27 do 34). Pierwszy rozdział dawał podstawę do zatrudnienia jeńców jako pracowników na rzecz danego państwa, z wyłączeniem oficerów. Wyżsi rangą mogli podjąć pracę tylko w przypadku osobistego zgłoszenia i na stanowiska odpowiadające ich pozycji. Podoficerowie powinni pełnić funkcje nadzorcze. W przypadku zatrudnienia jeńcy podlegali takim samym przepisom, jakie stosowano w stosunku do pracowników cywilnych. Następne rozdziały określały organizację pracy. Zgodnie z tymi uregulowaniami całą odpowiedzialność za stronę organizacyjną ponosiły władze państwa, w granicach którego jeńcy byli w niewoli. Żołnierze mogli być oddelegowani tylko do pracy odpowiadającej ich sprawności fizycznej. Artykuł 30 dość ogólnikowo określał czas pracy i wypoczynku. W rozdziale 3 wymieniono zajęcia, których internowani nie mogli wykonywać. Znalazły się tam prace związane ze sprawami wojskowymi, a także niebezpieczne dla zdrowia. Kolejny rozdział regulował warunki bytowe w oddziałach pracy i zrównywał je z warunkami w obozach. Ostatni dotyczył wynagrodzenia jeńców wojennych. Ustalono, iż za pracę na rzecz

¹⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), 2 Dywizja Strzelców Pieszych (II.50) sygn. 489, Meldunek sytuacyjny za sierpień 1943, Zgrupowanie Reiss, 30.08.1943, k. 185.

administracji obozów nie będą oni otrzymywać pensji. Wszelkie ich płace miały być ustanowione na zasadzie porozumienia z władzami państwa, z którego pochodzili jeńcy. Mieli też być oni traktowani jak zatrudnieni wojskowi tego państwa lub pracownicy cywilni, w zależności od rodzaju wykonywanej pracy. Wszelkie nadwyżki finansowe wynikłe z pracy obiecano wypłacić po zakończeniu niewoli²⁰.

Według Seliny Krause i Jürga Stadelmanna aktem prawnym, który zdecydował o zatrudnieniu internowanych żołnierzy w Szwajcarii, był rozkaz Naczelnego Dowództwa Armii z 25 stycznia 1941 roku. Głównym założeniem tego rozkazu było wskazanie na możliwość wykorzystania internowanych do pracy, jeśli w danym rejonie nie było wystarczającej ilości miejscowej siły roboczej. Zatrudnienie było możliwe dopiero wtedy, gdy pracodawca zgłosił takie zapotrzebowanie w kantonalnym Urzędzie Pracy²¹.

Pierwsze przepisy dotyczące zatrudnienia w szwajcarskiej gospodarce oraz w planie Wahlena zostały sprecyzowane już w następnym miesiącu. Podstawą prawną była decyzja Rady Federalnej z 11 lutego 1941 roku oraz wydany przez płk. von Muralta *Regulamin przyjmowania internowanych do pracy* z 14 II 1941 roku. Chronił on przede wszystkim rodzimych pracowników, ale jednocześnie dawał możliwość zatrudnienia w pełnym wymiarze internowanych. Nadzór nad zatrudnionymi sprawował Komisarjat. Regulamin z 14 lutego szczegółowo wymieniał rodzaje zajęć, które mogli podejmować internowani:

²⁰ Dziennik Ustaw RP 1932, nr 103, Konwencja w sprawie traktowania jeńców wojennych 27 lipca 1929 r. Istnieje bogata literatura o wykorzystaniu jeńców do pracy m.in.: J.W. Gdański, *Wykorzystanie jeńców wojennych w gospodarce i pomocniczych formacjach zbrojnych*, [w:] *Niemiecki i radziecki system jeniecki w latach II wojny światowej. Podobieństwa i różnice. Materiały z konferencji naukowej 5 czerwca 1997 r.*, red. E. Nowak, Opole 1997, s. 130. Napisał on, iż „pozwalalo wykorzystac ich potencjal ludzki i roboczy do zintensyfikowania własnego wysilku wojennego”. W dalszej części artykułu autor zwraca uwagę na fakt użycia w przemyśle i rolnictwie amerykańskim jeńców włoskich oraz amerykańskich i brytyjskich przez Japończyków w pracach budowlanych w Azji Południowo-Wschodniej, czego efektem była m.in. droga birmańska.

²¹ S. Krause, J. Stadelmann, *«Concentrationslager» Büren an der Aare 1940–1946. Das größte Flüchtlingslager der Schweiz im Zweiten Weltkrieg*, Baden 1999, s. 59.

- a) dla celów armii,
- b) dla przeprowadzenia upraw,
- c) dla pozyskiwania nowych terenów pod uprawę (użyźnianie terenów, drenowanie, wewnętrzna kolonizacja),
- d) do wszelkich²².

Ten fragment wskazywał, że użycie żołnierzy wykraczało poza tzw. plan Wahlena i umożliwiało wykorzystanie polskich internowanych tam, gdzie to było konieczne w czasie wojny. Regulamin zmniejszył jednocześnie kwotę, jaką otrzymywał internowany, z 1 do symbolicznych 0,75 franka za dzień pracy. W tym przypadku był to dla internowanych Polaków krok w tył, jeśli chodzi o zarobki. Zakazane było również częstowanie żołnierzy alkoholem. W przypadku niewielkiej wydajności pracy internowany mógł zostać odesłany do obozu. Sprzeciw strony polskiej budził punkt dwunasty regulaminu, który mówił o tym, że Komisariat może pozbawić internowanych pracy bez podania przyczyny w przypadku, gdy zagrożone może być miejsce pracy robotnika szwajcarskiego. Polacy byli traktowani na szwajcarskim rynku pracy jako uzupełnienie i nigdy nie byli pod tym względem równouprawnieni z obywatelami państwa szwajcarskiego. Taka postawa władz wydaje się zrozumiała, ponieważ pracę należało zapewnić obywatelom własnego państwa, a Polacy byli tylko uchodźcami korzystającymi z gościny²³. Protokół wykonawczy do zarządzenia został podpisany przez Komisarza 7 kwietnia 1941 roku.

Odnosnie powyższego regulaminu Johannes von Muralt wydał 20 lutego 1941 roku zarządzenie skierowane do żołnierzy polskich, w którym wskazywał, że Polacy od 8 miesięcy korzystali z gościnności szwajcarskiej. Według Komisarza Internowania ówczesna sytuacja gospodarcza zmuszała do skorzystania z pomocy żołnierzy 2. DSP przy zwiększeniu ilości środków żywnościowych. Muralt zwracał uwagę, że internowani zostaną skierowani do pracy na roli, dodatkowo będą wykorzystywani przy pracach melioracyjnych, budowie dróg, ale dopiero z nastaniem odpowiednich warunków pogodowych, umożliwiających pracę. W dalszej

²² J. Smoliński, *Polacy internowani...*, s. 49.

²³ Tamże, s. 49-50.

części wspominał o tym, jak trudno będzie zrozumieć Szwajcarom, że Polacy byli bezczynni w chwili, gdy cały naród pracował. W rozkazie napisano:

[...] polskie oddziały internowanych winne obrać sobie hasło „Wszyscy do pracy”,

[...]

Nie będziemy dłużej tolerowali bezczynności i lenistwa, które pod każdym względem szkodliwe²⁴.

Rozkaz z 1 czerwca 1941 roku²⁵ znosił regulamin z 14 lutego 1941 roku. Obowiązkowi pracy podlegali szeregowcy i podoficerowie. Ci ostatni mieli w zależności od sprawności fizycznej pełnić funkcje nadzorcze. Z pracy zwolnieni byli oficerowie. Rozkaz ustalał czas pracy na 8 godzin i podnosił wynagrodzenie do kwoty 1-1,50 franka za dzień pracy. Jak widać, warunki płacowe poprawiły się. Wynagrodzenie miało być równe, bez względu na stopień wojskowy. W przypadku gdyby wynagrodzenie przekraczało 1,5 franka, internowani mogli otrzymywać tylko jego połowę, reszta miała być wpłacana do Kasy Internowania. Wynagrodzenie nie mogło być jednak wyższe niż 2 franki. Więcej otrzymywać mogli jedynie specjaliści. Powyższe przepisy stanowiły w efekcie zarzewie konfliktu, gdyż zostały tak skonstruowane, aby władze szwajcarskie otrzymywały za pracę Polaków kwoty, które były wpłacane do Kasy Internowania²⁶.

W maju 1941 roku wprowadzono dla internowanych żołnierzy obowiązek pracy. Odbiło się to niekorzystnie na wydajności. Przeciwno temu zaprotestował gen. Bronisław Prugar-Ketling. Zdawał on sobie sprawę, jak ważna dla Szwajcarii była „walka o zboże”, jednak kategorycznie sprzeciwiał się zmuszaniu do niej Polaków. Próbował przeforsować opinię, że skuteczniejsze będzie odwołanie do odpowiedzialności. Uważał, że u żołnierzy należy „rozbudzić ambicje w pracy” i zrozumienie sytuacji, niż sto-

²⁴ CAW, II.50.1383, Rozkaz w sprawie powrotu internowanych do miejsc zamieszkania i pracy z 20.02.1941, k. 52.

²⁵ Nie należy mylić z „Obwieszczeniem” wydanym tego samego dnia w 1941 r.

²⁶ *Trzy lata pracy...*, s. 9.

sować wobec nich groźby, karać oraz straszyć zamknięciem w obozie kar-nym. W liście do płk. Dolfusa argumentował, że Polacy pracują chętnie w Szwajcarii, gdy są traktowani z gościnnością oraz mają zapewniane podstawowe warunki pracy. Uważał, że internowani będą pracować chętniej, jeśli nie będą mieli poczucia wyzysku w pracy. Chciał, aby stawka dzienna wzrosła do 2 franków, by doliczać dodatki za nadgodziny oraz aby w większym stopniu zatrudniać przy pracach zbiorowych. Gen. Prugar-Ketling nie bez powodu akcentował ostatni argument. Jego zdaniem Polacy pracowaliby lepiej, gdyby zostały utworzone małe jednostki organizacyjne – kompanie i baterie. Oczywiście miał w tym również ukryty cel – pragnął, aby odtworzony został szkielet organizacyjny 2. DSP. Dla generała ważne było oczywiście sprecyzowanie szwajcarskich uprawnień wobec Polaków oraz unormowanie współpracy pomiędzy Polakami a szwajcarskimi władzami internowania na szczeblu odcinka i obozu pracy²⁷.

Kolejne listy Prugar-Ketlinga odniosły zamierzony efekt. We wrześniu 1941 roku Szwajcarzy cofnęli rozkaz w sprawie nakazu pracy wobec wszystkich żołnierzy polskich internowanych w Szwajcarii²⁸.

Przez ponad 5 lat polscy żołnierze, którzy zostali internowani, zmuszeni byli przystosowywać się do pracy w nowych warunkach i zdobyli uznanie jako dobrzy pracownicy szwajcarskich pracodawców, na ile pozwalały warunki wojenne. Znamienne było, że pod koniec 1945 roku minimalna stawka dzienna, za jaką pracowali Polacy, wynosiła 2,5 franka, przy pracy akordowej otrzymywali zaś 8-10 franków. Co ważne, żołnierze radzili sobie dużo lepiej niż polscy uchodźcy cywilni, którzy przeszli przez niemieckie obozy jenieckie i koncentracyjne i byli w gorszej kondycji psychiczno-fizycznej²⁹.

Według wyliczeń zespołu opracowującego statystyki, pod kierunkiem Teodora Blachuta, łączne koszty pracy Polaków wyniosły 50 434 421

²⁷ CAW, II.50.197, List gen. Prugar-Ketlinga do płk Dollfusa, Adiutanta Generalnego Armii w Bernie, 5.05.1941, k. 2-3.

²⁸ Tamże, II. 50.306, Sprawozdanie sytuacyjne 2. DSP z 1.10.1941, k. 61.

²⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Generalny Pełnomocnik ds. repatriacji w Warszawie 1944-1947 (GPd/sR), sygn. 375, Krótkie sprawozdanie, 17.11.1945, k. 1-2.

franków, przy czym nie uwzględnia się ostatniego półrocza internowania. Za tę samą pracę robotnicy szwajcarscy otrzymaliby 96 149 534 franki. Zatem Polacy „zwrócili” za internowanie 45 715 263 franki. Wszystkie wyliczenia oparte były na stawce robotnika szwajcarskiego w poszczególnych kantonach³⁰.

Łącznie w okresie od 20 czerwca 1940 do 30 czerwca 1945 roku Polacy przepracowali na rzecz Szwajcarii w następujących kategoriach prac:

- prace drogowe (w tymi budowa mostów) – 1 496 170 dniówek,
- prace rolne zbiorowe – 511 131 dniówek,
- prace rolne indywidualne – 1 413 463 dniówek,
- prace melioracyjne – 329 791 dniówek,
- prace leśne – 782 425 dniówek,
- prace wodne – 140 134 dniówek,
- prace górnicze – 72 353 dniówek,
- prace budowlane – 4 274 dniówek,
- w przemyśle i rzemiośle – 184 815 dniówek,
- różne prace, w większości na rzecz armii szwajcarskiej – 1 583 953 dniówek.

Osobno należy potraktować prace internowanych na rzecz obozów internowania. Było to razem 1 778 192 dniówek. W sumie Polacy w całym okresie internowania przepracowali 8 296 701 dniówek. Warto zwrócić uwagę, że w ostatnim okresie internowania, po zakończeniu działań wojennych, od lipca do końca 1945 roku, nie zbierano z obozów żadnych informacji na temat zatrudnienia polskich żołnierzy. Utrudnia to dodatkowo określenie w pełni wkładu żołnierzy polskich w gospodarkę Szwajcarii. Członkowie Rady Federalnej uważali przeprowadzone przez Polaków wyliczenia za zawyżone. Zarzut wydaje się w pewnych wypadkach słuszny, ponieważ dowódcy obozów, aby podkreślić jaką pracę wykonał ich obóz, podawali dane np. łącznie z pracownikami cywilnymi lub internowanymi włoskimi, którzy wykonywali podobną pracę w ich okolicy.

³⁰ *Pięć lat pracy w Szwajcarii. 20 VI 1940 - 30 VI 1945*, [Szwajcaria 1945], s. V-IX.

Należy jednak podkreślić, że takie postępowanie nie było nagminne i nie może przesłonić całości wysiłku polskiego³¹.

Według Szwajcarów ogólne koszty internowania wynosiły 96 149 534 franków. Jeśli weźmiemy pod uwagę powyższe wyliczenia, Polacy spłacili 50 434 421 franków, co daje ponad 46 000 000 franków długu wobec Szwajcarów. Zupełnie inne koszty podaje Pierre Morath. Jego zdaniem Polacy winni byli Szwajcarii 80 000 000 franków, wydaje się to jednak zbyt wielką kwotą³² w przypadku państwowości polskiej, chodziło bowiem o kilkadziesiąt milionów franków. Z pomocą w tej sytuacji przyszli sami Szwajcarzy. 1 kwietnia 1946 roku Rada Związkowa zrzekła się pretensji do sum od państw za internowanie ich obywateli, motywując to względami humanitarnymi³³. Za takie rozwiązanie problemu poselstwo RP podziękowało rządowi Szwajcarii w imieniu premiera Edwarda Osóbki-Morawskiego i całego rządu polskiego³⁴. Ułatwiło to wszelkie późniejsze pertraktacje ekonomiczne polsko-szwajcarskie dotyczące przejęcia mienia szwajcarskiego na rzecz państwa polskiego, toczone w 1949 roku.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, jak cywile postrzegali pracę internowanych. Szwajcarzy przede wszystkim oceniali Polaków przez pryzmat ich zachowania:

Polacy to dziwny naród. Jesteśmy już dłuższy czas z nimi, a jeszcze nie wiemy, jacy oni są. To samo dzieje się i tutaj mieszkańcom, którzy ich nie znają. Nieprędko można być mądrym o tych wschodnich ludziach, którzy mają całkiem inny sposób myślenia aniżeli my. Cenią przede wszystkim wygodę i wygląda na to, że chcą jak najwięcej zarobić pieniędzy, ażeby jak najprędzej zamienić na wódkę. Potem pracować i pić. Dlaczego nie? Nie mamy żadnego prawa mieszać się do obyczajów życiowych obcego narodu, jednakże, a to jest dla obozu internowanych

³¹ Informacje Zygmunta Prugar-Ketlinga.

³² P. Morath, *Les internés militaires en Suisse pendant la 2e guerre mondiale: le cas des polonais de la division Prugar*, Bern 2006, s. 9.

³³ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Z. 16., W. 18, T. 1146, Pismo Poselstwa Polskiego w Bernie do MSZ, 1.07.1946, k. 1, tekst w języku polskim, k. 2.

³⁴ AAN, Urząd Rady Ministrów, sygn.5/687, Pismo Ministra Spraw Zagranicznych do E. Osóbki-Morawskiego, 16.07.1946, k. 20.

miarodajne, tego rodzaju życie musi sprzeciwiać się prawom i obowiązkom obozu. Polacy są po tym mrukliwi i niezadowoleni, a Szwajcarzy tak samo. [...] Niestety, Polacy wychodzą z fałszywego założenia, że przyszli do Szwajcarii na wypoczynek, aby oddawać się orgiom pijaństwa. Niedawno jeszcze wyraził się do mnie polski szofer: pić jak Polak, palić jak Szwajcar³⁵.

Dość szybko doszło do zmiany nastawienia. Szwajcarski kapelan wojskowy napisał w pierwszą rocznicę internowania:

Ja wiem, że w każdej armii są elementy więcej i mniej dobre, że każdy naród ma swoje zalety i wady, każdy kraj ma swoje wielkości i słabości, jestem zatem pewien, że ani Polacy, ani Szwajcarzy, ani inni nie są całkiem doskonałymi. Lecz to jest pewnym też, że odkąd wasi żołnierze są u nas, w przeważającej większości dają oni dowód swojej cierpliwości, odwagi moralnej i zapału godnych wszelkiej pochwały. I to muszę powiedzieć Panu dzisiejszego wieczoru³⁶.

Wydaje się to bardzo trafnym spostrzeżeniem. Obie strony odniosły korzyści z internowania: Szwajcarzy zyskali dobrych pracowników, Polacy możliwość przetrwania wojny w neutralnym kraju i zdobycia doświadczenia na przyszłość. Spłacili w ten sposób dług, jaki zaciągnęli, przekraczając granice kraju Helwetów.

Powstaje pytanie, czy praca internowanych żołnierzy była niezbędna dla Szwajcarii w czasie wojny? Raczej nie, chodziło zazwyczaj kilkanaście tysięcy internowanych w kraju ponadczteromilionowym. Pracowali w różnych gałęziach gospodarki i pomagali w wysiłku ekonomicznym Szwajcarii. Dla przedsiębiorców byli tanią siłą roboczą, którą wykorzystywano do różnych prac, niekoniecznie odpowiednich dla mieszkańców tego kraju. Wydaje się, że sama praca znaczyła więcej dla internowanych niż Szwajcarów.

³⁵ CAW, II.50.1330, *Nowa Warszawa. Z polskiego obozu internowanych*. Tłumaczenie z „Emmentaler Nachrichten”, nr 126 z 25.X.1940 r., k. 23.

³⁶ 2. *Dywizja Strzelców...*, s. 15.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Generalny Pełnomocnik ds. Repatriacji w Warszawie 1944-1947 (GPd/sR),
sygn. 375.

Urząd Rady Ministrów, sygn. 5/687.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Z. 16, W. 18,
T. 1146.

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, 2 Dywizja Strzelców Pie-
szych (II.50) sygn. 489; II.50.1383; II.50.197; II. 50.306; II.50.1330.

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 1978, mps pracy doktorskiej,
sygn. 24.

Opracowania i artykuły:

Ajnenkiel A., *Prawne aspekty jeniectwa i internowania (do II wojny światowej)*,
[w:] *Internowanie żołnierzy polskich w latach II wojny światowej*, red.
T. Dubicki, T. Panecki, Tarnowskie Góry 2004.

Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.

Danielewski J., *Internowanie żołnierzy polskich w państwach neutralnych pod-
czas II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1977, nr 2.

Drobny W., *Karabin i książka. Polskie Liceum w Szwajcarii (1040-1944)*, War-
szawa 1973.

2. *Dywizja Strzelców Pieszych w Szwajcarii. Początki internowania 1940-1941*,
[w:] *Materiały, dokumenty źródłowe, archiwalia nr 7*, oprac. A. Blum,
Londyn 1991.

Gąska M., *Prawo wojenne na przełomie XIX i XX wieku. Rozwój prawa humani-
tarnego w zakresie ochrony jeńców wojennych i osób internowanych*
„Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2006, t. 3.

Gdański J.W., *Wykorzystanie jeńców wojennych w gospodarce i pomocniczych*
formacjach zbrojnych, [w:] *Niemiecki i radziecki system jeniecki w latach*
*II wojny światowej. Podobieństwa i różnice. Materiały z konferencji nauko-
wej 5 czerwca 1997 r.*, red. E. Nowak, Opole 1997.

Krause S., Stadelmann J., «Concentrationslager» Büren an der Aare 1940–1946.
Das größte Flüchtlingslager der Schweiz im Zweiten Weltkrieg,
Baden 1999.

- Matyja M., *Niespełnione nadzieje. Losy polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w latach 1939-1945*, Toruń 2013.
- Maurer P., *Anbauschlacht, Landwirtschaftspolitik, Plan Whalen, Anbauwerk 1937-1945*, Zürich 1985.
- Mikos-Skoza E., *Status prawnomiędzynarodowy żołnierzy polskich internowanych podczas II wojny światowej*, „Łąbinowski Rocznik Muzealny” 1998, t. 21.
- Morath P., *Les internés militaires en Suisse pendant la 2e guerre mondiale: le cas des polonais de la division Prugar*, Bern 2006.
- Nahlik S., *Ładoś Aleksander Wacław*, PSB, T XVIII/1, Z. 76, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- Nasza droga. *Dzieje 2-ej Dywizji Strzelców Pieszych. Francja-Szwajcaria 1939-1945*, Londyn 1960.
- Pięć lat pracy w Szwajcarii. 20 VI 1940 - 30 VI 1945*, [Szwajcaria 1945].
- Probst R., *Flüchtlinge und Internierte in der Schweiz*, [im:] *Die Schweiz in Zweiten Weltkrieg. Das grosse Erinnerungswerk an die Aktivdienstzeit*, Hrsg. H.R. Kurz, Thun 1959.
- Smoliński J., *Polacy internowani w Szwajcarii (1940-1945). Dokumenty prawno-organizacyjne. Wykaz internowanych*, Piotrków Trybunalski 2003.
- Szczurowski M., *Polscy jeńcy wojenni i internowani z kampanii wrześniowej w świetle ówczesnego prawa międzynarodowego*, [w:] *Polski wrzesień 1939 – wojna na dwa fronty. Międzynarodowa Konferencja Naukowa 9-10 IX 1999*, red. H. Stańczyk, Piotrków Trybunalski 2000.
- Trzy lata pracy w Szwajcarii* [Szwajcaria 1943].
- Wahlen F.T., *„Die Aufgaben unserer Landwirtschaft...”, [im:] Geschichte der schweizerischen Neutralität*, Band 7, Hrsg. E. Bonjour, Stuttgart 1974.
- Żołnierze polscy internowani w Szwajcarii (1940-1945)*, red. J. Smoliński, Warszawa 2010.

SELECTED ASPECTS OF EMPLOYMENT OF INTERNED POLISH SOLDIERS IN SWITZERLAND 1940-1945

Summary: The article concerns the employment of Polish soldiers interned in Switzerland. During the Second World War, over ten thousand Poles were staying in the territory of this Alpine republic. Due to the economic situation of Switzerland, they were employed for physical work. A number

of regulations regarding their work were issued, taking into account international law. It seems that the employment of Polish soldiers was beneficial for them. It was a form of payment for hospitality in the Swiss land, and at the same time a contribution to the defense of independence.

Keywords: *internees, employment, 2nd Rifle Division, Switzerland 1939-1945*